

(Dârü'n-nehdâtî'l-Arabiyye); a.mlf. – Abdurrahman er-Râfîî, *Mısr fî'l-üşûrî'l-üştâ*, Kahire 1992; J. R. A. Goldschmidt, *Historical Dictionary of Egypt*, London 1994; G. Frantz-Murphy, *The Agrarian Administration of Egypt from the Arabs to the Ottomans*, Cairo 1996; Âsım M. Rızık, *Hankâvâtü's-şüfiyye fî Mısr fî'l-aşrey-nî'l-Eğyûbî ve'l-Memlûkî*, Kahire 1417/1997; S. Tsugitaka, *State and Rural Society in Medieval Islam*, Leiden 1997; *The Cambridge History of Egypt* (ed. C. F. Petry), Cambridge 1998, I, tür.yer.; Rose-Mario – R. Hagen, *Egypt People, Gods, Pharaohs*, Köln 1999; *The Cambridge History of Africa* (ed. J. D. Fage), Cambridge 1999, II; A. Sabra, *Poverty and Charity in Medieval Islam: Mamluk Egypt (1250-1517)*, Cambridge 2000; E. W. Brooks, "On the Chronology of the Conquest of Egypt by the Saracens", a.e., IV (1895), s. 435-444; H. I. Bell, "The Administration of Egypt under the Umayyad Khalîfs", *BZ*, XXVIII (1928), s. 278-286; Fehmî Abdülcelîl Mahmûd, "İntişârü'l-İslâm fî Mısr fî'l-karneynî'l-evvel ve's-sânî li'l-hicre", *Havliyyâtü Külliyyeti dârü'l-ülûm*, VIII, Kahire 1977-78, s. 115-134; Aydın Çelik, "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethini Kolaylaştıran Önemli Unsurlar", *TDA*, sy. 141 (2002), s. 99-108; V. Christides, "Mısr", *EP* (İng.), VII, 153-160; H. Kennedy, "Mısr", a.e., VII, 160-162; H. Halm, "Mısr", a.e., VII, 162-165; U. Haarmann, "Mısr", a.e., VII, 165-177.

CENGİZ TOMAR

Osmanlı Dönemi. Mısır'da Osmanlı hâkimiyeti Yavuz Sultan Selim'in buraya yönelik seferi sonucunda 923'te (1517) başladı. Memlûk Sultanlığı'nın XVI. yüzyıl başlarından itibaren İslâm dünyasında iç huzursuzluklara çare bulamaması, dış tehlikeleri karşılamakta zorluk çekmesi, öte yandan Dulkadir Beyliği meselesi ve Safevî tehdidi iki devlet arasında savaşa zemin hazırladı. Mercidâbık'ta yapılan savaş Osmanlılar kazandı ve Suriye Osmanlı hâkimiyetine girdi. Ardından Ridâniye'de Memlûk direnişi kırıldı; Osmanlı kuvvetleri Kahire'yi ele geçirip zorlu sokak çatışmaları neticesinde duruma hâkim oldu.

Osmanlı idaresi altında Mısır beylerbeyilik haline getirildi. Yavuz Sultan Selim Kahire'de iken önce Memlûk ileri gelenlerinden yararlanmak istedi. Eski idare sistemi hakkında bilgi toplattı; Memlûk emîrlerini mevkilerinde bırakmaya özen gösterdi. Rumeli Kazaskeri Zeyrekzâde Rûkneddin Efendi'yi Mısır kadısı, Dizdar Mehmed Çelebi'yi de Mısır defterdarı tayin etti. Fakat bazı huzursuzluklar üzerine burada Osmanlı düzeninin kısa zamanda kurulamayacağını anlayınca Mısır'ın eski teşkilâtının ıslah edilmesi yoluna gitti. Mısır'ın ilk beylerbeyiliğine Memlûk asıllı Hayır Bey getirildi ve bunun yanına güvenilir Osmanlı beyleri verildi. Mısır muhafazası için 3000 kadar muhafız

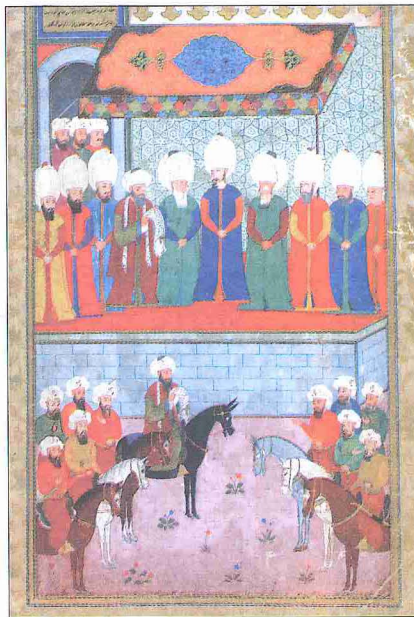
tayin edildi. Daha sonra padişah Hayır Bey'den halka adalet ve şefkatle davranmasını, fesadı menetmesini, Mısır'ın sınırlarını ve limanlarını dış tehlikelerden korumasını ve Haremeyn erzakını düzenli biçimde göndermesini emrederek Mısır'dan ayrıldı.

Hayır Bey, Memlûk ve Osmanlı dönemleri arasında çok hassas bir merhale sayılan beylerbeyiliği sırasında Osmanlı hâkimiyetini Memlûkler'e tanıttı; birçok Memlûk ileri gelenini yeni yönetime ısındırarak Mısır'ı başarılı bir şekilde yönetti. Onun 928'de (1522) vefatı üzerine Kanûnî Sultan Süleyman Mısır valiliğine Çoban Mustafa Paşa'yı gönderdi. Mısır'da doğrudan merkezden tayin edilen ilk Osmanlı beylerbeyi olan Mustafa Paşa selefinin idarî teşkilâtında değişiklikler yaptı; kâşifleri yerinde bırakıp vergi tahsilini yerli mübâşirlere havale etti. Bunları denetlemek için de yeni bir defterdar görevlendirdi. Fakat onun bu icraatı Memlûk kökenli nüfuzlu emîrlerce benimsenmedi ve onların Memlûk Sultanlığı'nı ihya etmek için baş kaldırmalarına yol açtı. Bunun üzerine eyalette nizamı sağlamak amacıyla İstanbul'dan Defterdar Derviş Çelebi ile bir miktar asker gönderildi; bu arada Mısır beylerbeyiliğine Güzelce Kasım

Paşa getirildi. Çok geçmeden Hâin Ahmed Paşa'nın Mısır beylerbeyi olması, bunun da merkeze baş kaldırmasıyla Mısır tekrar karıştı. İkinci defa Mısır valisi olan Kasım Paşa eyalet işlerini ıslaha çalıştı. Ancak Mısır'da istikrarlı bir idarenin kurulması, geniş yetkilerle Mısır'a gönderilen Vezîriâzam Makbul İbrâhim Paşa tarafından sağlanabildi. İbrâhim Paşa, Mısır idaresinin geçirdiği safhaları göz önüne alarak ve eski kanunlara dayanarak yeni bir kanunnâme hazırlatıp uygulamaya koydu. Zamanla Mısır merkezin genel nizamı ve protokollerine, padişahın ferman ve hükümlerine uyan bir eyalet haline getirildi. Bulunduğu kıtada asker toplama merkezi, silâh, barut ve çeşitli harp malzemelerinin deposu, Haremeyn dahil devletin güney ve doğu sınırlarının koruyucusu oldu. Ayrıca ordu için gerekli hububatla sâlyâne sistemine göre yıllık gelirin fazlasını "irsâliye" adıyla İstanbul'a gönderdi. Merkez idaresi, eyaletin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini İstanbul ile irtibatlandırarak devamını sağlaması dolayısıyla vezir rütbesindeki Mısır beylerbeyine geniş yetkiler vermiştir.

XVII. yüzyılın ortalarına kadar eyaletin yönetiminde Mısır beylerbeyi ve eyalet divanı ön planda olmuştur. Mahallî idarecilerden nâzirü'l-emvâl ve kadılar ise bazı meseleleri yerinde halletmişlerdir. Mîrî gelirlerin tahsili ve muhasebesi de beylerbeyinin denetimindeydi. Aynı dönemde eyalette istikrarlı bir idare uygulanmış, Memlûk zümreleri Osmanlı idaresine bağlı kalmıştır. Ancak bunlar eyaletin çeşitli kurumlarında zamanla birbirlerine rakip hale gelmişlerdir. XVI. yüzyılın sonlarında reisleri sancak beyliği pâyesine yükseltilip eyaletin önemli mukâataalarını işletmeye başlayınca kendi adamlarını çeşitli gruplar arasına sokarak eyaletin hem merkezinde hem nahiyelerinde idarî ve askerî nüfuzlarını arttırdılar. Buna rağmen ilk zamanlarda ciddi bir anlaşmazlık olmadı. Fakat zaptından beri şeyhülaraplara sancak olarak verilen Saîd bölgesi Kahire'den uzakta bulunduğu için eşkiya ve âsi grupların sığınağı haline geldi ve şeyhüarapların nüfuz mücadelelerine sahne oldu. Bu sebeple Saîd'e zaman zaman Osmanlı sancak beyleri tayin edildi. XVII. yüzyılın başlarından itibaren Saîd şeyhüaraplarının nüfuzları çok arttı. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı merkezî teşkilâtında görülen değişimin belirtileri Mısır'a da yansdı, eski Memlûk zümreleri idarî karışıklıklara yol açmaya başladı. Mısır beylerbeyi, defterdarı ve

Mısır divanı huzurunda padişahın fermanının okunma merasimini gösteren bir minyatür (Kelâmî, *Vekâyi-i Ali Paşa*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 612, vr. 69)

kadisının sancak beyleri, asker cemaatleri, kâşifler, Memlûk grupları ve şeyhülraplar üzerindeki otoriteleri sarsıldı.

XVII. yüzyılın başlarına kadar Mısır'ın idaresi merkezî yönetime paralel olarak istikrar, huzursuzluk, ıslah ve tanzim dönemleri olmak üzere üç safhaya ayrılabilir. İstikrar devresi (1525-1560). Vezîrîâzam Makbul İbrâhim Paşa'nın Mısır Kanunnâmesi'ni hazırlatıp eyaleti ıslah ve tanzim etmesiyle başlar. Ardından Mısır beylerbeyliğine getirilen Hadım Süleyman Paşa, Mısır'ın bütün köylerini yeniden sayıma tâbi tutarak mîrî, evkaf ve diğer arazileri ayrı defterler halinde tahrir ettirdi, maliyeyi düzene soktu. Devlete itaat eden Memlûkler'e ve şeyhülaplara mevkilerini ve mukâataalarını iade etti ve bütün nüfuzu şahsında topladı. Onun zamanında Mısır eyaleti Osmanlı kanunlarını benimsedi, idarî bir ferahlık ortaya çıktı. Genellikle bu dönemde Mısır beylerbeyleri görevlerini lâıykıyla yaptıklarından makamlarında daha uzun süre kalabiliyorlardı. Deli Hüsrev Paşa zamanında ticarî hayat canlanmış ve buna bağlı olarak İstanbul'a her yıl gönderilmekte olan verginin miktarı artmıştı. Eyaletin asayiş ve emniyetini titizlikle koruyan Dâvud Paşa döneminde idarî yapının yanında askerî ve adlî bakımdan nisbî bir istikrar sağlanmıştı.

Huzursuzluk devresi (1561-1583). Bu dönemde merkezî idaredeki zaaf buraya da yansdı. Sıkça yapılan tayinler dolayısıyla alınan hediyelerle (pîşkeş) yenileme yüzünden alınan berat resimlerindeki usulsüz uygulamalar bunlar arasında sayılabilir. Nitekim Mısır'a yeni tayin edilen beylerbeyi her kâşiften "keşûfiye" adıyla bir meblağ alıyordu; bu da kâşiflere vergi ödeyen halktan çıkarılıyordu. Ayrıca mevcudu zamanla artan Mısır'ın bazı asker cemaatleri idarî işlere karışıp divan erkânına ve beylerbeylere müdahale eder hale geldiler. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Mısır'daki Çerkez beyleri tekrar nüfuz sahibi olarak vilâyet kâşifliklerini iltizama aldılar, oğullarını ve kendi köle / adamlarını da askerî gruplara soktular. Böylece Memlûkler zamanında yayılmış olan uygunsuzluklar yeniden ortaya çıktı, taşra idaresinde de huzursuzluklar arttı.

İslah ve tanzim dönemi (1584-1611). Mısır'daki idarî ve malî bozukluklar, daha ziyade merkeze yollanan irsâliyenin durumuna göre merkezin dikkatini çekiyordu. 981'den (1573) itibaren eyalette huzuru sağlayıp irsâliyeyi eksiksiz temin etmek üzere geniş yetkili beylerbeyiler tayin

edildi. İstanbul'dan gönderilen emirlerde mahallî harcamaların sınırlandırılması istendi, bu da beylerbeyi ve beylerin bazı yeni hususlar ihdas etmesine yol açtı. Mısır eyaletinin ıslahı için beylerbeyi tayin edilen Damad İbrâhim Paşa (1583-1584) eyaletin bütün nahiyelerini teftiş edip düzeltmeye çalıştı. Ancak yerine gelen Sinan Paşa'nın (1584-1587) idarede gösterdiği zaaf askerî bir ayaklanmaya sebep oldu. Onun yerine gönderilen eski defterdar Üveys Paşa ise (1587-1590) eyaletin durumunu büyük ölçüde düzelterip İstanbul'a yılda 600.000 altın irsâliye gönderdiyse de asker gruplarının müdahalesiyle durum tekrar karıştı.

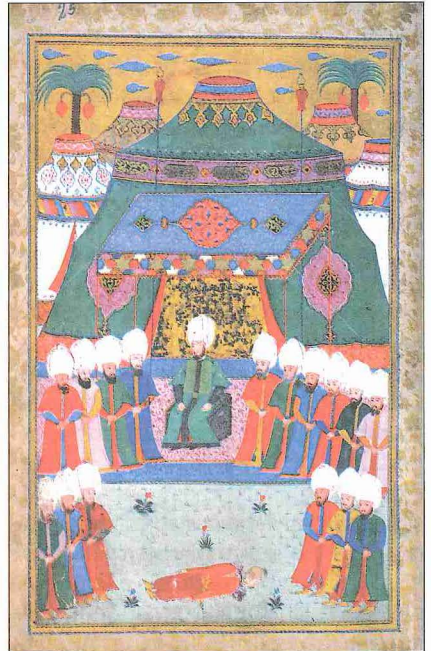
Ahmed ve Kurd paşaların beylerbeyilikleri sırasında karışıklık çıkaranlar bertaraf edildi, bu arada bazı malî ıslahat da yapıldı, fakat karışıklıkların gerçek sebepleri ortadan kaldırılamadı. Eski defterdarlardan Seyyid Mehmed Paşa beylerbeyi olarak Mısır'a gidince eyaleti ıslaha çalıştı ve asker sayısını azalttı; ancak bazı sancak beyi ve askerlerin tehditleri üzerine girişimleri sonuç vermedi. Gerek Hızır Paşa'nın gerekse halefi Ali Paşa'nın beylerbeyilikleri döneminde de Mısır askerlerinin fesat ve isyanı sürdü. Hacı İbrâhim Paşa (1603-1604), Mısır'ın genel durumunu teftişle görevli beylerbeyi tayin edildiyse de hiçbir icraat yapamadan askerler tarafından öldürüldü. Yerine gönderilen Gürcü Mehmed Paşa selefini öldürenleri cezalandırıp eyaletin durumunu düzeltmeye çalıştı. Asayiş ancak halefi Yemenli Hasan Paşa zamanında (1605-1607) sağlanabildi.

1015'te (1607) Mısır beylerbeyi olan Damad Mehmed Paşa eyaletteki huzursuzluk sebeplerini araştırdıktan sonra ıslahata girişti. Olayların başlıca sebebi olan keşûfiyeyi, mukâataaların iltizamla verilmesi ve iltizamların kâşifler vasıtasıyla tasarruf edilmesi sistemini kaldırdı. Bunu doğrudan Mısır divanına bağladı. Bu arada devamlı isyan halinde bulunan urbani itaat altına aldı. "Tulbe" denilen uygulamanın kaldırılması sebebiyle ayaklanan âsileri dağıttı. Sıkke ayarını düzeltti, mîrî ambarın defterlerini inceleyip emniyetini dürüst bir kişiye verdi. Kale içinde evli olmayan yeniçeri ve azeblere odalar yaptırdı; diğer asker cemaatleriyle de ilgilenerek eyalette huzur ortamını sağladı. Ancak XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Mısır'da huzur ve istikrar yeniden bozulmaya başladı.

Mısır, XVI. yüzyılda Osmanlı eyaletleri içinde malî açıdan zengin kaynaklara sa-

hip olma özelliğiyle ön plana çıkmıştı. Mısır gelirlerinin önemli bir kısmı eyalet merkezinde veya civarındaki masraflara tahsis edilirdi. Sıkıntısı çekilen erzak ve barut gibi maddelerle Akdeniz ve Kızıldeniz'de Mısır sahillerinin muhafazasında bulunan kadirgaların ihtiyaçlarının temini, Yemen ve Habeşistan'a gönderilen askerlerin masrafları, hac için İstanbul'dan Haremeyn'e giden görevlilerin masraflarının karşılanması, Haremeyn'deki tamirler, hac yolundaki su tesisleri ve kalelerin binası ve ıslahı, Mısır eyaletine beratla gönderilenlerin ulûfe ve ihtiyaçları, eyaletteki köprülerin muhafaza ve tamiri ve tabii âfetlerin tahribatını giderme masrafları mahallî hazineiden karşılanırdı. Bu harcamalardan geriye kalan miktar yıl sonunda İstanbul'a "ceyb-i hümayun harçlığı" olarak gönderilirdi. XVI. yüzyılın sonlarına kadar irsâliyenin miktarı 500.000 altın, XVII. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar 700.000 altın civarında olmuştu. XVI. yüzyılın ilk yarısında beylerbeyiler makamlarında uzun müddet kaldıkları için irsâliye hazinesi temininde zorluk çekilmemiştir. Ancak yüzyılın ikinci yarısında beylerbeyilerin tayin müddetleri kısaltılıp irsâliye miktarı artırıldığından ir-

Mısır divanında bir idam hükmü infazını gösteren minyatür (Kelâmî, *Vekâyi-i Ali Paşa*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 612, vr. 25*)

sâliyenin her yıl zamanında gönderilmesinde sıkıntı çekilmiş, meblağın toplanmasında halka baskı yapılmıştır.

Mısır eyaleti, Osmanlı Devleti'nin güney sınırları ile Ortadoğu bölgesinin kara ve deniz yollarını muhafaza etmesi, bir taraftan Kuzey ve Güney Afrika'ya, diğer taraftan Kızıldeniz ve Arap yarımadasına yönelik siyasî faaliyetlerde anahtar ülke olması dolayısıyla büyük bir askerî öneme sahipti. Buradaki mahallî asker grupları gerek Arap yarımadası gerekse Kuzey Afrika, Habeşistan, Yemen gibi uzak bölgelere yönelen seferlere katılıyordu. Hadım Süleyman Paşa'nın 945'teki (1538) Hint seferi buradan başlamıştı. Özdemir Paşa'nın Habeş harekâtında da (962/1555) eyalet ana üs rolü oynamıştı. 975'ten (1567) itibaren hızlanan Yemen olayları eyaleti kilit konumuna getirmişti. Ayrıca bu sıralarda hem Hint taraflarından hac ve ticaret için Osmanlı ülkelerine gelip gidenleri Portekizliler'in saldırılarından korumak hem de Yemen, Hicaz ve Habeş vilâyetlerini muhafaza etmek üzere kuvvetli bir donanma oluşturulmuştu.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mısır eyaletinde idarî, malî, askerî bakımdan önemli sıkıntılar yaşandı. Merkezî idare ve onun temsilcisi olan beylerbeyinin eyaletteki Osmanlı ve Memlûk yöneticileriyle şeyhülarapların üzerindeki otoritesi zayıfladı. Memlûk grupları XVII. yüzyılda çeşitli yollarla eyaletin asker cemaatlerine geçti ve sayıları giderek arttı. Kendilerine Mısır'ın içinde ve dışında verilen askerî ve idarî görevler vesilesiyle eyalette etkili, zamanla da Mısır beylerbeyine rakip olabilecek bir güç haline geldiler. Osmanlı merkezî idaresi gerek nüfuzlu mahallî güçler arasında dengeyi sağlayabilmek gerekse yıllık geliri düzenli olarak alabilmek için bu gibi yerel grupların varlığını kabul etmek zorunda kaldı. Özellikle XVII. yüzyıl ortalarına kadar hiçbir siyasî nüfuzu bulunmayan ve birbirine rakip iki büyük grup olan Kâsımîyye ile Zülfikârîyye fırkaları ön plana çıktı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar Mısır'da üstünlük sağlamak için aralarında bütün eyaleti etkileyen birçok çatışma meydana geldi. 1123'te (1711) azebân ile müstahfızân cemaatleri içinde çıkan anlaşmazlık Kâsımîyye ve Zülfikârîyye fırkalarını yeni bir mücadele içine itti. Sonunda Mısır Beylerbeyi Halil Paşa makamından indirilip karışıklığın sebebi olan Efrenc Ahmed ve birçok taraftarı öldürüldü. 1135'te (1723) Kâsımîyye fırkasından Çerkez Meh-

med şeyhülbeledlik makamına ulaşınca rakiplerini bertaraf edip bütün yetkileri eline aldı. Mısır bu karışıklıktan Çerkez Mehmed Bey'in 1729'da öldürülmesiyle kurtulabildi. Böylece Kâsımîyye fırkasının gücü azaldı. Fakat bu defa asker sınıfından olup Kazdağlı İbrâhim Kethüdâ liderliğinde ortaya çıkan Kazdağlı fırkası Mısır'da etkili hale geldi ve eyalette önemli görevleri elde etmekle yetinmeyerek eski Memlûk Devleti'ni kurmaya dahi çalıştı. Kazdağlılar 1173'te (1760) Bulutkapan Ali Bey'i şeyhülbeledliğe tayin edince Ali Bey Mısır'daki rakiplerine üstün gelip mevkilere kendi adamlarını getirdi. Ardından tehlikeli gördüğü kimseleri memlûklerinden Ebû'z-Zeheb Muhammed vasıtasıyla ortadan kaldırdı ve yetiştirdiği memlûkleri ümerâ sınıfına dahil ettirdi (1768).

Bulutkapan'ın bertaraf edilmesinin ardından Mısır'da hâkimiyet ve nüfuz Ebû'z-Zeheb'e intikal edince Ebû'z-Zeheb, Osmanlı Devleti'nin Mısır'da şekil idaresini tanımış, hatta Şam'da Osmanlı hükûmetine baş kaldıran Zâhir el-Ömer'in üzerine sefere çıkmış ve bu seferde ölmüştür (Rebûlâhır 1189 / Haziran 1775). Ebû'z-Zeheb'in vefatından sonra onun tâbillerinden (Muhammediyye) İbrâhim ve Murad beylerle Bulutkapan tâbillerinden İsmâil Bey arasında Mısır'da tekrar hâkimiyet ve nüfuz rekabeti başladı. Önce nüfuz Muhammediyye fırkasının eline geçip şeyhülbeledliğe İbrâhim Bey sahip olursa da ardından Aleviyye fırkasının reisi İsmâil Bey ile mücadelesinin sonunda Mısır Beylerbeyi İzzet Mehmed Paşa, İsmâil Bey'e şeyhülbeledlik hil'ati giydirdi.

Bu devirde Yukarı Mısır, İbrâhim ve Murad beylerin ve Aşağı Mısır İsmâil Bey'in nüfuzu altında bulunuyordu. Yukarı Mısır'a hâkim olanlar erzak nakline engel olduklarından Aşağı Mısır'daki halk kıtlık ve sefalet çekiyor, İsmâil Bey'in sefer masraflarını karşılamak üzere koyduğu vergiler bu sefaleti büsbütün ağırlaştırıyordu. Muhammediyye ile Aleviyye zümreleri arasında mücadele sürerken Mısır beylerbeylerinin sık sık değiştirilmesi merkezî idarenin nüfuzunun bir kat daha kırılmasına, halkın bu gibi mahallî zümrelerin keyfî tutumlarına terk edilmesine yol açıyordu. 1783'te İbrâhim ve Murad beyler İskenderiye, Dimyat ve Reşid'de askerî merkezler verilmesi karşılığında Mısır'ın bağımsızlığına yardımcı olması için Rusya'ya başvurdular. Ertesi yıl Rusya'dan üç subay Mısır limanlarının durumu araştırmak üzere peşpeşe Mısır'a gel-

di ve bu ziyaretlerin neticesi olarak İskenderiye'de Rus Konsolosluğu kuruldu (1785).

Mısır'da Memlûk zorbaları ile Rusya arasındaki ilişkiler İngiltere ve Fransa'nın bu bölgede faaliyetlerini arttırdı; Fransızlar bir ticaret antlaşması imzalamayı başardı. İngiltere ise İstanbul'a baskı yaparak Fransız-Memlûk antlaşmasını ilga-yı çalıştı. Nihayet Osmanlı hükûmeti, çok önemli vilâyeti olan Mısır'ın iç ve dış tehlikelerle sarıldığını görünce Memlûk zor-balarını ortadan kaldırmaya karar verdi ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı deniz yoluyla Mısır'a gönderdi (11 Şâban 1200 / 9 Haziran 1786). Hasan Paşa Mısır'a varır varmaz önce toplumsal huzuru sağladı, Rahmânîye civarında âsilerin ordularını bozdu. Kahire'ye gelerek Ezher Camii'nin ulemâsıyla zorbalanın yok edilmesini sağlayacak tedbirler hakkında meşverette bulundu. Askerlere de eski kanunlarına riayet etmelerini tembih edip kaçan ümerânın mahlûl olan mukâataalarının satılması, birkaç yıldan beri geri kalmış irsâliye hazinelerinin İstanbul'a gönderilmesi gibi meselelerin halliyle uğraştı. Ancak Murad ve İbrâhim beylerin direnişi sürdü. Osmanlı kuvvetleri Kahire'ye, Memlûkler ise Circe'ye çekildi. Bu sırada ortaya çıkan Türk-Rus savaşı Mısır işlerini olurluna bağlama zarureti doğurdu. Gazi Hasan Paşa, bazı vilâyetleri İbrâhim ve Murad beylere bırakıp İsmâil Bey'e de bir miktar yardımcı kuvvet verdikten sonra Mısır'ın iç işlerinde esaslı bir değişiklik yapmadan Mısır'dan ayrıldı. Murad ve İbrâhim beyler Said'de bulunan Memlûk beyleriyle birleşerek tekrar ayaklandılar. Şeyhülbeled Osman Bey'in yanlış hareketlerinden istifade edip Kahire'ye girmeyi başardılar. Bâbîrâli ise Fransızlar'ın Mısır'a girişine kadar bu durumu kabul etmek zorunda kaldı.

İdarî Teşkilât, Sosyal ve Ekonomik Durum. Osmanlı yönetimi altında Mısır'ın idarî yapısını coğrafi gerekçeler geniş ölçüde tayin etmiştir. Mısır, esas itibarıyla kuzeyde Aşağı Mısır ve güneyde Yukarı Mısır olarak iki bölgeye ayrılmıştı. Bunların arasında Kahire bulunmaktaydı. Mısır'ın bu ana taksimatı idarî bölgeler bakımından siyasî, idarî ve iktisadî duruma göre birtakım değişikliklere de uğramıştı. Mısır eyaleti daha önce olduğu gibi birkaç vilâyete (keşûfiyyet) ayrılırken önemli bölgelerde sancaklar kurulmuştur.

XVI. yüzyılın başlarında Mısır eyaleti Aşağı Mısır'da Şarkîye, Kalyûb, Bilbîs, De-

kahliye, Garbiye, Menûfiye, Buhayre ve Katya; Yukarı Mısır'da (Saîd) Cîze, Atfîhiye, Üşmûneyn, Feyyûm, Behnesâviye (Behnesâ) ve Vâhât vilâyetlerinden meydana geliyordu. Ayrıca İskenderiye, Cidde ve Asyût sancakları bulunuyordu. Daha sonra İbrim, Dimyat ve Reşîd'de birer sancak, 1560'ta Süveyş'te müstakil bir kapitanlık ihdas edildi. XVII. yüzyılın başlarında eyaletin idare merkezi olan Kahire ile beraber idarî bölgeleri on iki vilâyet (Şarkîye, Garbiye, Menûfiye, Buhayre, Terrâne, Katya, Cîze, Atfîhiye, Feyyûm, Behnesâviye, Üşmûneyn, Menfelûtiye, Vâhât) ve yedi sancaktan (İskenderiye, Dimyat, Reşîd, Süveyş, Cidde, Asyût ve İbrim) ibaretti. Bu yapısını genel hatlarıyla XVIII. yüzyılda da sürdürmüştür.

Eyaletin başında bulunan beylerbeyi, sadece Mısır'da değil aynı zamanda Orta-doğu Arap yarımadası ve hatta Kuzey Afrika'ya kadar geniş Osmanlı coğrafyası içinde en önemli idareci konumundaydı. Başlangıçta eyalete bu önemi dolayısıyla kubbe veziri payesindeki paşalardan biri tayin edilirdi. Daha sonra bu tayin vezâret rütbesi verilmek suretiyle yapılmaya başlanmıştır. Beylerbeyi yanında eyaletin malî işleri nâzirü'l-emvâl / defterdar vasıtasıyla yürütülürdü. Mısır divanında görüşülmeyen, daha çok iç meseleleri ilgilendiren konular nâzirü'l-emvâl'in meclisine bırakılırdı. Bu meclis defterdar nezâretinde rûznâmçeci, muhasebeci, mukâtaacı ve diğer maliye memurlarından oluşuyordu. Nâzirü'l-emvâl beylerbeyinin yokluğunda onun yerine vekâleten vazifesini ifa edebilirdi.

Mısır eyalet merkezinde beylerbeyinin idarî ve askerî işlere yabancı olmasından dolayı birkaç sancak beyi istihdam edilmişti. Akdeniz ve Kızıldeniz sahillerini düşman ve korsanlardan korumak için İskenderiye, Dimyat ve Cidde'ye Süveyş kapitanlığı ile Saîd bölgesine birer sancak beyi gönderilirdi. Eyaletin diğer vilâyetleri Mısır Kanûnnâmesi gereğince Memlûklü kâşiflere ve şeyhûlaraplara bırakılmıştı. Mısır vilâyetlerinin kâşifleri çoğunlukla Memlûk asıllıydı; daha sonra kâşiflikler Mısır'da veya İstanbul'da bulunan kapıkullarına da verilmeye başlandı. Kâşifler, kâşiflik mansıbyla birlikte vilâyetin bazı mukâataalarını da iltizamla tasarruf ederlerdi. Bunlar vazifelerini beylerbeyi ve nâzirü'l-emvâl'in nezâretinde görürlerdi. Vilâyetlerin topraklarının değerlendirilmesinden doğrudan sorumlu olan kâşifler uhdelerindeki köylerin nehir sedle-

rini zamanında tamir ettirmek, Nil'in taşmasından önce köylerde tasarruflarında bulunan araziye hazırlatmak, keşûfiyetinde mevcut ekilmemiş toprakların işlenmesine çalışmak ve vergileri terbi defterlerine göre alıp hazineye teslim etmekle yükümlüydü. Vilâyetlerinde emniyet ve asayîşi sağlamak, şeyhûlaraplık bölgelerinde devlet otoritesini yerleştirmek, ekilen toprakları ve yolları urban tecavüzünden korumak, köylerde halk ve askerler arasındaki çatışmaları önlemek de kâşiflerin önemli görevlerindendir.

Şeyhûlaraplar, Mısır beylerbeyinin önerisi ve devlet merkezinin onayı ile tayin edilirdi. Beylerbeyiler bu mansıb boşalınca aynı vilâyet şeyhlerinden liyakatlı olanını seçerdi. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Saîd, Garbiye, Şarkîye, Buhayre ve Menûfiye vilâyetlerinde bulunan şeyhlerin sancak beyliği pâyesiyile tayin edildiği görülmektedir. Mısır'ın zaptından beri şeyhûlaraplar bölge ve vilâyetlerinde müstakil hâkim olarak geniş yetkilere sahiptiler. Onların vazifeleri kâşiflerinkinin aynı olup taahhüt ettikleri iltizamlarını yerine

getirmeleri görevlerinin başında gelirdi. Devletin giriştiği seferlerde fazla askere ihtiyaç olursa Mısır kâşifleri ve şeyhûlarapları maiyetleriyle beraber sefere memur edilirdi. XVII. yüzyılın başlarında Mısır vilâyetleri şeyhûlaraplara, Osmanlı ve Memlûk beylerine sancak pâyesiyile tevcih edilmeye başlanmış, kâşiflerin yetkileri sınırlandırılmış, vilâyetler tedricen vilâyet sancak beylerinin nüfuzu altına girmişti.

Yavuz Sultan Selim, eyaletin muhafazası için Mısır'da güvenilir Osmanlı beyleri kumandasında Rumeli, Anadolu ve sipahi askerlerinden 3000 asker bırakmıştı. 930 (1524) yılı sonlarına kadar kapıkulu sipahi ve gönüllülerinden teşekkül eden bu kuvvetler İstanbul'dan Mısır'a nöbetleşe gönderilirdi. Vezîriâzam Makbul İbrâhim Paşa'nın Mısır düzenlemesi esnasında buraya getirilen kapıkulu askerlerinden ilk defa Mısır'a mahsus bir askerî teşkilât kurulmuştur. Buna göre Mısır askerî gönüllü, atlı tüfekçi ve Memlûk askerinden teşkil edilen Çerâkise, müstahfizân (yeniçeri), azeb ve çavuş olmak üzere altı ce-

Mısır
mütəgallibe
sancak
beylerinin
gönderdiği
1111 (1699)
tarihli arz
(BA, İbnülemin-
Dahiliye,
nr. 1234)

maatten oluşmaktaydı. XVI. yüzyılın ortalarında bunlara müteferrika cemaati eklenmiştir.

Gönlüllü, atlı tüfekçi ve Çerkez cemaatlerinin esas vazifesi Kahire şehrinin ve vilâyetlerin muhafazası ile asayişinin temini idi. Müstahfızlar ve azebler hizmetlerini Mısır'ın idare merkezi olan Kal'atülcabel'de, çavuş ve müteferrikalar ise Mısır'ın Dîvân-ı Âlîsi'nde görürlerdi. Mısır'ın asker cemaatleri eyalette asayişini sağlama yanında idarî bazı hizmetleri de yapardı. Müteferrika, çavuş, sipahi ve silâhdar cemaatlerinden seçilen dergâh-ı âlî askerleri de Mısır'ın vergi tahsili hizmetlerine tayin edilirdi. Bununla beraber XVI. yüzyılın ikinci yarısında askere ihtiyaç duyulunca taşrada hizmet görmek şartıyla oluşturulmuş "kuloğlu" ve "karındaşoğlu" gruplarına da başvurulurdu. Bunlar belli bir süre için Yemen ve Habeş gibi bölgelerde hizmet gördükten sonra Mısır'a dönüp orada ulûfeli asker zümresine dahil olabiliyorlardı. XVI. yüzyılın son çeyreğine doğru Mısır askerinin mevcudu 9300'ün üstüne çıkınca askerin maaşı eyaletin hazinesine yük olmaya başlamıştı. Askerin ulûfesinin zamanında verilmesi, Mısır halkından ve memlûk oğullarından seçilen askerlerle diğer askerler arasında ihtilâf çıkmasına, eyalette askerî ve idarî yetkileri bulunan Mısır askerinin Mısır halkına, idarecilerine ve beylerbeyilerine baş kaldırıp bazan devlet merkezinin emirlerini dinlememelerine sebep olmuştur. Bu gibi gruplar bilhassa XVII ve XVIII. yüzyıllarda Mısır'ın önemli güç odaklarından birini teşkil etmiştir.

Eyalet bu idarî yapılanma yanında aynı zamanda kazâî teşkilâta da sahipti. Yavuz Sultan Selim, Mısır kadılığında bulunan dört mezhep kâdilkudâtına hil'at giydirerek onları eski makamlarında bırakmıştı. Ancak Mısır'da Osmanlı hâkimiyeti nisbeten yerleştirildikten sonra 928'de (1522) eyalette adalet işlerini düzenlemek ve şer'î işlere bakmak için merkezden bir kadı tayin edilip Mısır'ın kadılık teşkilâtının temeli atıldı. Osmanlı kazâ teşkilâtında büyük önemi bulunan Mısır kadılığı rütbe bakımından XVI. yüzyılda taht kadılıklarından (İstanbul, Edirne ve Bursa) sonra geliyordu ve devletin büyük kadılıkları için kullanılan mevleviyetlerden biriydi. XVI. yüzyıl sonlarına kadar Mısır kadılığına Şam kadılığından tayin yapılıyordu. Fakat daha sonra bu teamül bozuldu. Mısır kadısı Hanefî mezhebinden seçiliyordu ve beylerbeyinden ayrı bir adlî-idarî yetkisi vardı.

XVII-XVIII. yüzyıllarda Mısır eyaletinin beylerbeyliği ve kadılığı dışında defterdarlık, kaymakamlık, Saîd, Şarkıye, Garbiye gibi vilâyetlerin sancak beylikleri, emîr-i haclık, kâşiflik, mukâtaacılık ve emanetlik idare mensuplarının çoğu Memlûk mütegalibelerinin eline geçti; böylece Mısır'ın mahallî idaresi üzerindeki Osmanlı Devleti otoritesi sarsıldı. Diğer taraftan Mısır'ın askerî grupları arasındaki mücadeleler idarecileri de etkiledi. Memlûklü sancak beyleri, hâkimler ve kâşiflerin yönetimi altında arazi iltizamlarının ve mukâtaaların mîrî vâridât tahsilleri Memlûk kökenli mübâşir, âmil ve eminlerin eline geçti. Onlar da halka ve köylülere ağır vergiler yüklediler. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Memlûkler'den seçilmesi teamül olan Mısır defterdarı güç kazandı ve kendi Memlûk fırkasının işlerine göre davranmaya başladı; hatta mîrî gelirlerinin bir kısmını fırkasının köle ve silâh gibi ihtiyaçlarına harcadı. Bu yüzden Mısır'ın mîrî gelirinden İstanbul'a gönderilen irsâliye ve diğer ihtiyaçlar, Haremeyn'in sadakası ve buğdayları, devlet merkezinin ordu ve donanmalarının malzemeleri, kapıkulları ve civar vilâyetlerinde bulunan nöbetçi askerlerin ulûfeleri karşılanmaz oldu. Mısır maliyesine bakan beylerbeyi ve kadı, Osmanlı idarecilerinin sâlyâne ve diğer tahsisatlarını sağladıktan sonra eyaletin öbür maliye işlerine karışamadılar.

Mısır eyaleti batı ve doğu arasındaki ticaret yolu üzerinde stratejik bir mevkiydi, ayrıca zirâî, hayvanî ve madenî kaynaklara sahipti. Devlet merkeziyle güney ve doğu vilâyetlerinin arasını birleştirmesi bakımından ekonomik önemi büyüktü. Ziraat Mısır'ın temel iktisadî kaynağı olup küçük sanayi ile iç ve dış ticareti tarıma dayalı idi. Bu devirde Mısır'ın başlıca tarım ürünleri pirinç, buğday, şeker kamışı, mercimek, nohut vb. idi. Bu ürünlere dayalı, şeker, pekmez, kumaş, yağ ve sabun sanayileri vardı. Ayrıca İskenderiye, Süveyş ve Bulak'ta gemicilik ve iplik imali, tuzculuk ve balık tuzlamacılığı, halıcılık yapıldı. Mısır'ın gerek Akdeniz ve Kızıldeniz'de gerekse Nil üzerindeki limanları ticarî bakımdan önemli role sahipti. İskenderiye, Dimyat ve Reşîd gibi limanlar iç ve dış ticarete başta geliyordu. Hububat, Mısır'ın İstanbul'a ve Osmanlı vilâyetlerine başlıca ihracat metayı olup Saîd ve Delta'dan buğday, Fereskûr'dan pirinç Dimyat'a gelir, daha sonra Şam'a ve Anadolu'ya gönderilirdi. İskenderiye'den İstanbul'a kahve, zencefil ve biber gibi ba-

harat çeşitleriyle birlikte barut ve ordu için peksimet yollanırdı. Ayrıca Trablusgarp, Tunus, Circe ve Cezayir gibi devletin batı vilâyetlerinden, Fas ve Mera-keş'ten hacılar, talebelerle tüccarları taşıyan kabileler Mısır'a gelirdi. Birçok Faslı tüccar İskenderiye'de yerleşmişti. Mısır eyaletinin dış dünya ile ticarî faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle imzaladığı antlaşma ve protokoller gereğince olurdu. Osmanlı idaresi, Avrupa ülkeleriyle barış ve savaş durumuna göre yabancı tüccarları sıkı kontrol altına alır, demir, barut, buğday gibi stratejik öneme sahip malların onlara satılmasını yasaklardı.

Osmanlı Mısır'ında kültürel hayat Memlûk devrinin uzantısı olarak gelişme göstermiş, ancak Mısır'da İstanbul merkezli bir ortam da oluşmuştur. Mısır'ın çoğunlukla Arapça bilmeyen Osmanlı beylerbeyileri âlim, mütefekkir ve edipleri Arapça telife özendirmemiştir. Yöneticiler Türkçe yazılan eserlerle ilgilendiklerinden müellifler de Türkçe ve Farsça'yı öğrenmeye ve bu dillerle eser vermeye çalışmıştır. Türkçe ve Farsça pek çok kelime ve deyim Arapça'nın Mısır lehçesine girmiştir. Bu devirde birçok edip, tarihçi, düşünür ve âlim görülyorsa da eserleri genellikle sathî kalmış ve mahallîlikle nitelendirilmiştir. Devrin belli başlı mütefekkir ve edebiyatçıları *Buğyetü'l-erîb ve gunyetü'l-edib*, *Gülîstân* tercümesi *Ezherü'l-Bustân* adlı manzumesi bulunan Yûsuf Zekeriyâ el-Mağribî, *es-Sîretü'l-Halebiyye* adıyla da anılan *İnsânü'l-uyûn fî sîreti'l-emîni'l-Me'mûn* adlı üç ciltlik eserin müellifi Nûreddin el-Halebî'dir. Ayrıca Mısır kadılığında bulunan, *Dîvânü'l-edeb fî zikri şu'arâ'i'l-Arab ve Şifâ'u'l-galîl* adlı eserlerin müellifi Şehâbeddin el-Hafâcî, tarihçilerden *er-Ravzatü'z-zehiyye fî vülâti Mısır ve'l-Kâhire el-Mu'izziyye* ve *el-Kevâkibü's-sâ'ire fî aḥbâri Mısır ve'l-Kâhire* isimli çalışmalarını olan İbn Ebû's-Sürûr el-Bekrî, *Acâ'ibü'l-âşâr fî't-terâcim* ve *l-aḥbâr, Maẓharü't-takdîs bi-zehâbi Devleti'l-Fransîs* adlı eserlerin sahibi Abdurrahman el-Cebertî de sayılabilir.

Kahire'de Ezher Camii faaliyetlerini bu dönemde etkili biçimde sürdürmüştür. Burada hadis, tefsir, fıkıh gibi dinî dersler okutulduğu gibi bazı âlimler şer'î olmayan ilimler sahasında da ders vermiş ve eserler telif etmiştir. Nitekim Ezher şeyhi Demenhûrî *el-Kavlü's-şarîh fî 'ilmi't-teşrîh*, *el-Kavlü'l-aḥrâb fî 'ilâci*

les'i'l-akrab ve İhyâ'ü'l-fevâ'id bi-ma'-rifeti havâşş'i'l-a'dâd gibi eserler kaleme almıştır. XVIII. yüzyıl boyunca Ezher Camii bir nevi halk meclisi gibi olup âlimleri halkın meselelerini halletmeye çalışmıştır. Bunlar Osmanlı merkez idaresiyle Mısır zorbaları arasında ara buluculuk yapmış, 1147'de (1734-35) Mısır Memlûklü emirleri Ömer et-Tahlavî'yi ulak olarak İstanbul'a gönderdikleri gibi 1183'te (1769-70) Bulutkapan Ali Bey de bazı hususları aktarmak üzere Abdurrahman b. Ömer el-Arîşî'yi yollamıştır.

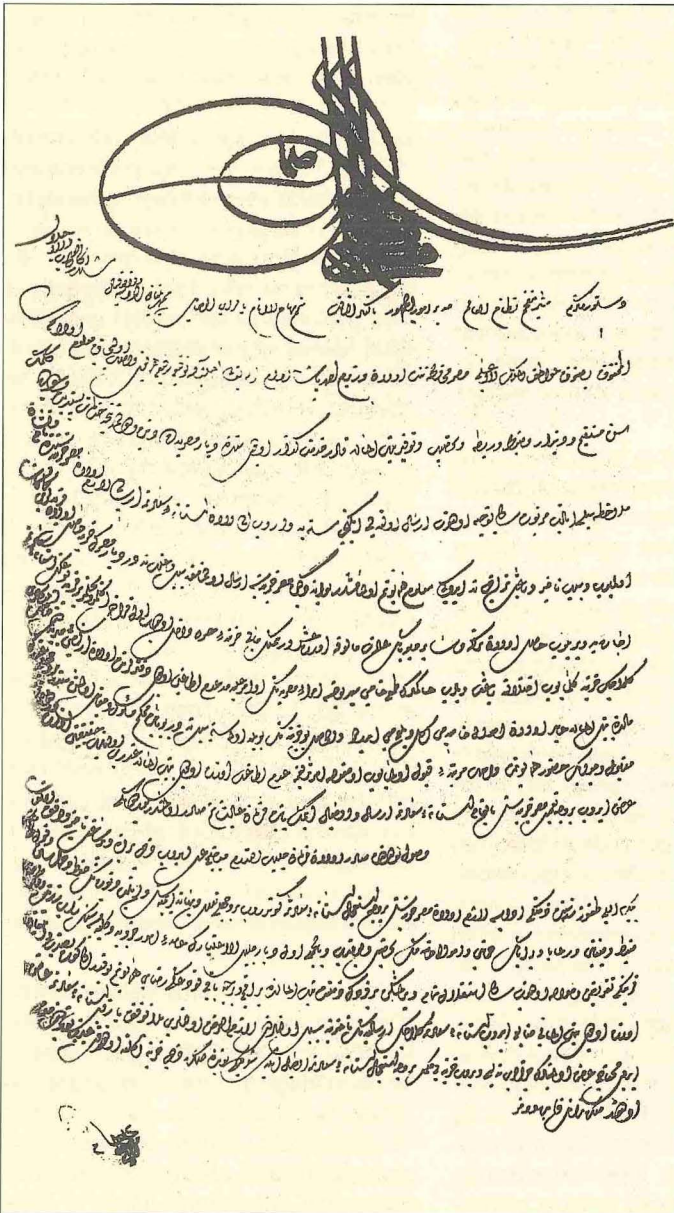
Osmanlı devrinde özellikle Mısır'ın büyük şehirlerinde imar faaliyetleri görülmüştür. Mimari eserler genellikle vali ve beyler gibi devlet ricâli tarafından yapı-

rılmış, cami, mescid, medrese, küttâb ve sebiller için birçok gelir kaynağı vakfedilmiştir. Bu dönemde Osmanlı tipinde Mısır'da inşa edilen en meşhur camiler Kal-'atülcebel'de Süleyman Paşa (935/1528), Bulak'ta Sinan Paşa (979/1571), Kahire'de Safiye Sultan (1019/1610) ve Ezher Camii'nin karşısında Ebü'z-Zeheb (1188/1775) camileridir. Her caminin yanında veya üstünde bir medrese yahut küttâb bulunmakla beraber Hüsrev Paşa Sebili (943/1536), Beşir Ağa Sebilküttâbı (1131/1719) ve Abdurrahman Kethüdâ Sebilküttâbı (1157/1744) gibi hayır kurumları da görülmektedir. Kapalıçarşı şeklinde düzenlenmiş olan hanlardan Bulak'ta Süleyman Paşa (948/1541), Hasan Paşa el-

Vezir (991/1583) ve Abbas Ağa (1059/1649) hanları ile (vikâle) Bâbülvézir Hamamı (1103/1691-92), Karameydan Hamamı (1112/1700-1701) ve Kahye Hamamı da (1149/1736-37) Kahire'nin önemli eserlerindendir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, A.DVN. MSR, 1689-1792; BA, D.BŞM, Ek kodları 7; Mısır Hazinesi 15 (20/14) 1609-1803; BA, Mısır Hazinesi 41 (20/20) 1574-1791; BA, A.NŞT, Mısır Atik (4) 1734-1747, Mısır Atik (11) 1747-1813; BA, *Mühimme-i Mısır Defterleri* (1-10) 1718-1803; TSMA, nr. D. 4114, 5822, 6685, 10057, 10059; nr. E. 664, 2283, 5594, 5807, 6454, 6456, 6479, 7670, 9329, 9923, 10588, 12321; İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühûr*, V, tür.yer.; "Silâhşor'un Feth-nâme-i Diyâr-ı Arab Adlı Eseri" (haz. Selâhattin Tansel, TV içinde), sy. 17 (1958), s. 294-320; sy. 18 (1961) s. 430-454; İbn Tolun, *Müfâkehâtü'l-hillân fi havâdisi'z-zamân*, Kahire 1962-64, I-II, tür.yer.; İbn Zünbül, *Ğazavâtü's-Sultân Selim Hân ma'a Kânşu el-Ğavri sultânü Mısır*, Kahire 1278; *Kânûnnâme'i Mısır* (trc. ve nşr. Ahmed Fuâd Mütevellî), Kahire 1986; Âlî Mustafa, *Hâlâtü'l-Kähire mine'l-âdâti'z-zâhire: Muştafâ 'Âli's Description of Cairo of 1599* (nşr. ve trc. A. Tietze), Viyana 1975; Mustafa b. İbrâhim, *Târîhu veka'î'i Mısır el-Kähire, Dârü'l-kütübi'l-Misriyye*, Tarih, nr. 4048; Yûsuf el-Mellevânî, *Tuhfetü'l-ahbâb bi-men meleke Mısır mine'l-mülûk ve'n-nüvvâb*, Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Tarih, nr. 5623; Ahmed Şelebî b. Abdülganî el-Hanefî, *Evdağu'l-işârât* (nşr. Abdurrahîm Abdurrahman Abdurrahîm), Kahire 1978; Muhammed b. Abdülmü'tî el-İshâkî, *Ah-bârü'l-üvel fi men taşarrafe fi Mısır min erbâbi'd-düvel*, Kahire 1930; Ahmed Süheylî, *Târîh-i Misri'l-cedid* (nşr. İbrâhim Müteferrika), İstanbul 1142; İbn Ebû's-Sürûr el-Bekrî, *el-Minehu'r-rahmânîyye fi'd-Devleti'l-'Âliyye*, Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Tarih, nr. 5424, tür.yer.; a.mlf., *Feyzü'l-mennân fi zikri devleti Âli 'Osman*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3345, tür.yer.; a.mlf., *en-Nüzhetü'z-zehiyye*, Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Tarih, nr. 2266; a.mlf., *el-Kevâkibü's-sâire fi ahbâri Mısır ve'l-Kähire*, Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Tarih, nr. 2023; Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, X, tür.yer.; İbrâhim b. Ebû Bekir es-Sevâlihî el-Avfî, *Terâcimü's-savâ'ik fi vâkı'ati's-sanâcık* (nşr. Abdurrahîm Abdurrahman Abdurrahîm), Kahire 1986; Abdülganî İsmâil en-Nablusî, *el-Hakika ve'l-mecâz fi'r-rihle ilâ bilâdi's-Sâm ve Mısır ve'l-Hicâz* (nşr. Ahmed Abdülmecîd Herîdî), Kahire 1986; Ahmed ed-Demürdâşî, *ed-Dürretü'l-muşâne fi ahbâri'l-Kinäne* (nşr. Abdurrahîm Abdurrahman Abdurrahîm), Kahire 1989; Hüse-yin Efendi er-Rûznâmecî, *Tertibü'd-diyâr'i'l-Misriyye fi 'ahdi'd-devleti'l-'Osmaniyye* (nşr. M. Şeffik Gurbâl), Kahire 1936; Ceberti, *'Acâ'ibü'l-âşâr*, III, tür.yer.; a.mlf., *Mazharü't-takdis* (nşr. Muhammed Cevher - Ömer ed-Desûkî), Kahire 1969; Abdülkerîm b. Abdurrahman, *Târîh-i Mısır*, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 705; Diyârbekrî Abdüssamed b. Seyyidî Ali b. Dâvûd, *Neuâdirü't-tevârih*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 596; Berberzâde Muhammed b. Yûsuf el-Hallâk, *Târîh-i Mısır*, İÜ Ktp., TY, nr. 628; Ridvanpaşazâde Abdullah, *Târîh-i Mısır*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 900; H. Dehèraim, *l'Egypte turque, pachas et mameluks du XVIe au XVIIIe siècle*, Paris 1934; E. Cambe, *l'Egypte*

IV. Mehmed'in
Mısır
Beylerbeyi
Ahmed
Paşa'ya
gönderdiği
tuğralı
ferman
(TSMA,
nr. E 664/66)

ottomane de la conquête par Selim (1517) à l'arrivée de Bonaparte (1798), Le Caire 1935; G. Guemard, *Les réformes en Egypte d'Ali Bey el-Kebir à Mehmed Ali (1760-1848)*, Cairo 1936; Hasan Osman, *Târîhu Mısır fi'l-'ahdi'l-'Os-mânî (1517-1798)*, Kahire 1942; M. Rif'at Ramazan, *'Ali Bey el-Kebir*, Kahire 1950; S. Shaw, "Cairo's Archives and the History of Ottoman Egypt", *Report on Current Research*, Washington 1956, s. 59-72; a.mlf., *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt: 1517-1798*, Princeton-New Jersey 1962; a.mlf., *The Budget of Ottoman Egypt: 1005-1006/1596-1597*, The Hague 1968; a.mlf., "The Ottoman Archives as a Source for Egypt History", *JAOS*, LXXXIII (1963), s. 447-452; Abdülkerim Râfîk, *Bilâdu's-Şâm ve Mısır*, Dimaşk 1968; Seyyid Receb Har-râz, *el-Medhal ilâ târîhi Mısır el-hadîs*, Kahire 1970; P. M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent: 1516-1922*, Kahire 1970, s. 46-85; Ömer Abdülâzîz, *eş-Şarku'l-'Arabî mine'l-fethi'l-'Os-mânî hattâ nihâyeti'l-karnî's-şâmin 'aşer*, Beyrut 1971; Abdülâzîz M. eş-Şinnâvî, *Devrû'l-Ezher fi'l-hîfâz 'ale'l-tâbi'l-'Arabî li-Mısır ibbâ-ne'l-hükmi'l-'Os-mânî*, Kahire 1971; M. Abdül-mün'im er-Râkîd, *el-Gazvü'l-'Os-mânî li-Mısır ve netâ'icühü 'ale'l-vaţânî'l-'Arabî*, İskenderiye 1972; A. Raymond, *et-Târîhu'l-ictimâ'î li-Mısırî'l-'Os-mânî* (trc. Zühayr eş-Şâyib), Kahire 1974; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974, tür.yer.; Ahmed Fuâd Mutevellî, *el-Fethu'l-'Os-mânî li's-Şâm ve Mısır ve mukaddimâtüh*, Kahire 1976; Leylâ Abdüllatif, *el-Idare fi Mısır fi'l-'aşri'l-'Os-mânî*, Kahire 1978; B. Flemming, "Mısır Türk Tarihçiliği Hakkında Notlar", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul 15-20 Ekim 1973) Tebliğler*, İstanbul 1979, s. 57-62; Bekrî Şeyh Emin, *Mutâla'a't fi's-şî'ri'l-Memlûkî ve'l-'Os-mânî*, Beyrut 1980, tür.yer.; Abdülveh-hâb Bekr, *ed-Devletü'l-'Os-mâniyye ve Mısır fi'n-nuşfi's-şânî mine'l-karnî's-şâmin 'aşer*, Kahire 1982; Salâh Ahmed Herîdî, *Devrû's-Şâ'id fi Mısırî'l-'Os-mânî (923-1213)*, İskenderiye 1984; Abdürrahîm Abdurrahman, *er-Rifû'l-Mısırî fi'l-karnî's-şâmin 'aşer*, Kahire 1986; Kemâleddin Sâ-mih, *el-'Imâretü'l-'İslâmiyye fi Mısır*, Kahire 1987, s. 513 vd.; M. Nûr Ferhâd, *el-Kazâ'ü's-şer'î fi Mısır fi'l-'aşri'l-'Os-mânî*, Kahire 1988; Tefvîk et-Tavîl, *et-Taşavvuf fi Mısır*, Kahire 1990; Muham-med Affî, *el-Evkâf ve'l-hayâtü'l-iktisâdiyye fi Mısır fi'l-'aşri'l-'Os-mânî*, Kahire 1991; K. M. Cuno, *The Pasha's Peasants*, New York 1992, tür.yer.; Abdülhamîd Hâmid, *el-Mevânî'l-Mısriyye fi'l-'aşri'l-'Os-mânî ve devrûhe's-siyâsî ve nûzumühâ*, Kahire 1995; Seyyid Muhammed es-Seyyid, *Mısır fi'l-'aşri'l-'Os-mânî fi'l-karnî's-sâdis 'aşer*, Kahire 1997; J. Hathaway, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi* (trc. Nalan Özsoy), İstanbul 2002; B. Lewis, "The Ottoman Archive as a Source for History of the Arab Lands", *JRAS*, I (1951), s. 139-155; J. H. Kramers, "Mısır", *IA*, VIII, 242-250.

SEYYİD MUHAMMED ES-SEYYİD

Fransız İşgali ve Sonrası. Fransızlar'ın Temmuz 1798'deki işgali Mısır'da yeni bir dönem açmış ve İngilizler karşısında doğudaki çıkarlarını koruma gereğiyle

Napolyon Bonapart tarafından girilen askerî harekât üç yıl sürecek olan işgal dönemini başlatmıştır. Bu süre içinde bilim adamları ülkenin zenginliklerini tesbit ettiler ve bunlardan istifade edebilenin yollarını aradılar. Çalışmalar neticesinde *Description de l'Egypte* başlıklı yirmi üç ciltlik bir eser hazırlandı (Paris 1809-1828). Akkâ'da Cezzâr Ahmed Paşa'ya yenilen Bonapart (Mayıs 1799) Ağustos 1799'da Mısır'dan ayrıldı. Fransız kuvvetleri de Osmanlı-İngiliz ittifakıyla gerçekleştirilen saldırılara dayanamayarak Ağustos 1801'de Mısır'ı terketmek zorunda kaldılar.

Fransızlar'ın tahliyesinden sonra Mısır'da uzun süre sükûnet ve düzen sağlanamadı; Osmanlı yönetimiyle Memlûk beyleri arasında mücadele devam etti. Fransızlar karşısındaki başarılarından ötürü Mısır Valisi Koca Hüseyin Paşa tarafından binbaşılığa yükseltilen Kavalalı Mehmed Ali kargaşa ortamında bütün tarafları birbirine karşı kullanıp Mısır valileri Hüseyin, Tâhir, Ali ve Hurşid paşaları bertaraf etti; ardından ulemâ, eşraf ve halkın desteğini almış olarak Mısır valiliğine getirildi (1805). Memlûk beylerinin muhalefete başlaması üzerine düzenlediği bir kompo ile bunların büyük bir kısmını katletti (1811), böylece hâkimiyeti tamamen eline geçirmiş oldu.

Mehmed Ali Paşa iktidarını sağlama alınca Mısır'da uzun vadeli askerî, idarî ve iktisadî reformlar başlattı. Ayrıca divan ve meclisler oluşturularak yönetim merkezleştirildi. Mısır gelirlerinin hızla artması Mehmed Ali Paşa'yı yayılmacı bir siyasete yönelip aşırı emeller beslemesine yol açtı ve Osmanlı merkezi idaresine karşı silahlı mücadeleye girişti. 1832 ve 1839'daki savaşlar neticesinde özellikle İngiltere'nin karşı çıkmasıyla emellerine erişemedi. Nihayet uzun bir mücadelede sonra 24 Mayıs 1841 tarihli fermanla Mısır ve Sudan'ın idaresinin irsen, Filistin'in ise kaydıhayât şartıyla vali olarak kendisine bırakılmasıyla yetinmek zorunda kaldı. Mısır meselesinin bu şekilde hal edilmesinin ardından Mehmed Ali Paşa Osmanlı Devleti'ne bağlı bir siyaset takip etti.

1847 yılının sonlarına doğru Mehmed Ali Paşa'nın bunama alâmetleri göstermesi üzerine oğlu İbrâhim önce vekâleten, ardından asaleten Eylül 1848'de vali tayin edildi. Ancak İbrâhim 1848 Kasımında babasından önce vefat edince yerine Ahmed Tosun Paşa'nın oğlu I. Abbas Hilmi Paşa getirildi. Abbas Hilmi, dedesi dö-

neminde takip edilen Batılılaşma politikasından vazgeçerek birçok Avrupalı uzmanın işine son verirken yerli unsurlara geniş imkânlar tanıma yoluna gitti. Osmanlı Devleti ile, Tanzimat'ın Mısır'da da uygulanması konusunda fikir ayrılığına düşerken bu hususta İngiltere'nin desteğini aldı. Bunun karşılığında İngiltere'ye Kızıldeniz'e ve dolayısıyla Hindistan'a ulaşımı kolaylaştıracak olan Kahire-Süveyş demiryolunun yapımı konusunda imtiyaz tanımak zorunda kaldı (Haziran 1851). Abbas Hilmi'nin 15 Temmuz 1854'te âni-den ölümü üzerine yerine amcası Said Paşa geçti. 1856'da Fransız Ferdinand de Lesseps'e Bâbîrâli'nin onay vermemesine rağmen Süveyş Kanalı'nın yapımına dair imtiyazlar tanındı ve zorla çalıştırılan binlerce kişinin canına mal olan kanalın kazılmasına 1856 yılında başlandı. Said Paşa'nın Avrupa bankalarından büyük miktarda faizle para alması malî durumu ağırlaştırdı. Onun döneminde Fransızlar Mısır'da çeşitli misyoner okulları açtılar ve arkeolojik kazılara devam ettiler. Said Paşa'nın 1863'te vefatından sonra yerine İbrâhim Paşa'nın oğullarından İsmâil Paşa vali oldu.

İsmâil Paşa idaresi boyunca, bir taraftan dedesi Mehmed Ali Paşa zamanından beri esasen imtiyazlı bir eyalet olan Mısır'ın özerklik alanını genişletmek için uğraşırken diğer taraftan yayılmacı bir politika takip etti. İsmâil Paşa yetkilerinin artırılması için Bâbîrâli ile ilişkilerine çok önem veriyor, maddî hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyordu. Mısır'ın yıllık ödediği vergileri arttırarak, yüksek mevkideki Osmanlı erkânına pahalı hediyeler ve para-

